

MITTESUFIKSAALNE DEMINUTIIVITULETUS EESTI KEELES¹

PETAR KEHAYOV, ROGIER BLOKLAND

Annotatsioon. Eesti keeles on deminutiivsõnavara moodustamise põhivahendiks sufiksaalne tuletus. Artiklis vaatleme teisi, marginaalsemaid vahendeid, mille abil on eesti keeles tuletatud deminutiivseid sõnu. Sellised marginaalsemad vahendid on häälikuvaheldus (*i*-hääliku sisestamine tüvesse, tüve ja sufiksi vahele ja sufiksi sisse ning mittepalataalse konsonandi asendus *ś*-foneemiga), lühendamine (desufiksatsioon ja omastavavormi leksikaliseerimine) ja geminatsioon. Nende vahendite iseloomustamiseks kasutame koondterminit *mittesufiksaalne tuletus*. Nende vahenditega moodustatud uued tähendused langevad kokku Jurafsky (1996) deminutiivide universaalliigituses esinevate tähendustega. Kokkulangevusest järeldub, et mainitud vahendite põhifunktsiooniks on olnud tuletada deminutiivsõnu. Tuletusjuhtude hulga põhjal võib rääkida süsteemsest tuletusmallist vähemalt kolme vahendi puhul. Need on *i*-hääliku sisestamine tüvesse, omastavavormi leksikaliseerimine ja geminatsioon, millede teke ja areng on seotud eesti keele üldise morfofonoloogilise kulumisega. Kuna need tuletusvahendid on sufiksaalse tuletusega võrreldes morfotaktiliselt vähem läbipaistvad, sobivad nad paremini eesti keele tüpoloogilise muutuse üldise suunaga.

Võtmesõnad: semantika, polüseemia, sõnatuletus, deminutiivsõnavara, eesti keel

1. Sissejuhatavad märkused

Eesti keele mittesufiksaalne deminutiivituletus on valdkond, millest puudub siiani põhjalikum ülevaade. Kahjuks ei ole ka käesolevas artiklis esitatud materjal süstemaatiliselt kogutud. Põhiosa sellest pärineb Andrus Saareste ja Julius Mägiste 20. sajandi esimesel poolel ilmunud töödest. Tollal lähtus eesti sõnamoodustuse uurimine enamasti keelekorraldusli-

¹ Artikli valmimist on osaliselt toetanud Eesti Teadusfondi grant „Lauseliikmed ja lausetüübid eesti keeles”.

kest kaalutlustest (vt Kasik, Vare, Kerge 2003: 49–50). Uuriti erinevaid sõnamoodustusvõimalusi ja arutleti nende kasutuskõlblikkuse üle. Kuid seoses kunstliku sõnaloo aktuaalsusega uuriti ka perifeerseid ja eba-produktiivseid sõnamoodustusviise. Taheti saada terviklikku pilti nendest loomulikest võimalustest, mis leksikoni rikastamiseks saadaval on. Sajandi teisel poolel seevastu kujunesid keskseteks uurimisobjektideks sõnamoodustuse struktuurimallid, protsesside regulaarsus ja tuletussufiksitate funktsioon tuletusprotsessides (Kasik, Vare, Kerge 2003: 51). Seega nihkus tähelepanu regulaarsete protsesside suunas ning perifeeremad ja morfotaktiliselt vähem läbipaistvad tuletusprotsessid langesid tähelepanu keskpunktist välja. Eesmärgiks kujunes nende morfeemi- ja allomorfireeglite formuleerimine, mille abil saaks uute sõnade moodustamist täpsemalt ennustada. Ilmus rida üldisi sõnamoodustuskäsitlusi (Vare 1981, 1984, EKG 1995, Kasik 2004), mis käsitlesid muu hulgas ka deminutiivsõnade moodustamist. Domineerivaks jäi aga vormikeskne lähenemine, kus uuriti mõne etteantud moodustuselemendi funktsioone. Seetõttu ei ole seni ühtegi eriuurimust eesti keele deminutiivituletuse kohta, see-eest võib leida palju uurimusi selliste sufiksitate kohta, mis muu kõrval väljendavad ka deminutiivsust (vt nt Kont 1957, Norvik 1959, Viires 1960).

Käesolev uurimus on funktsioonikeskne. Püüame esmalt esile tuua kõik mittesufiksaalsed deminutiivituletuse vahendid eesti keeles ja seejärel empiirilisel tõestada, et nende vahendite peamiseks ülesandeks keeles on olnud tuletada deminutiivseid sõnu. Alguses koondame ühte Saareste, Mägiste ja meie endi kogutud materjali ja püüame seda organiseerida formaalsete tunnuste järgi. Seejärel püüame tõestada, et tegemist on deminutiivse sõnavaraga, toetudes D. Jurafsky (1996) polüseemia mudelile, mis esitab universaalse hüpoteesi võimalike tähendusarengute kohta deminutiivses domeenis. Uurimuse üldisem eesmärk on kasutada Saareste ja Mägiste mitme aastakümne taguseid tähelepanekuid selleks, et juhtida tähelepanu produktiivsest ja morfotaktiliselt läbipaistvast sõnatuletusest kõrvale ja niiviisi avardada tänapäeva derivatsioonialases uurimistöös valitsevat lingvistilist mõtteviisi. Sama eesmärgi teenistuses kasutame eesti keele kirjelduses harva esinevaid mõisteid *infiks* ja *interfiks*. Need mõisted järeldame materjalist endast pikemalt nende sisu üle arutlemata, jättes niiviisi tulevastele uurimustele otsustada, kas nende kasutamine antud kontekstis on õigustatud või mitte. Kuna põhiorhk on funktsioonil, jääb vormilise külje käsitlus oma detailsuse poolest ebaühtlaseks.

Töö ei võta arvesse deminutiivverbe. Seega jääb käsitlusest välja selline produktiivne rühm nagu eesti keele häälikusümboolsed ja onomatopoeetilised verbid (vt Põlma 1967). Deminutiivide mitesufiksaalsest tuletamisest rääkides peame silmas just nimelt tuletamist mõiste kõige traditsioonilisemas tähenduses ehk sellist protsessi, mille puhul kindlast ja äratuntavast alussõnast moodustatakse uus lekseem (vt Bussmann 1996: 120). Kuna häälikusümboolsed ja onomatopoeetilised verbid seda kriteeriumit ei rahulda, ei kuulu nende käsitelu siinse töö ülesannete hulka.

Funktsionaalne kategooria DEMINUTIIV on tekitanud keeleteaduslikus kirjanduses palju segadust. Varasemad uurimused püüdsid taandada deminutiivafiksate konkreetsemaid funktsioone mingile abstraktsele tähendusele, mis suudaks neid kõiki enda alla haarata. Äärmuslik näide selle kohta on K. Brugmanni indoeuroopa deminutiivse *qo*-sufiksi rekonstruktsioon. See sufiks pidi algselt märkima üksnes seda, et tuletis tähistab midagi alussõnaga sarnast² (Brugmann 1889: 247). Hiljem loobuti abstrahermiskatsetest ja keskenduti sellise konkreetse tähenduse otsimisele, millele ülejäänud tähendused võisid baseeruda. W. Dressler ja L. Merlini Barbaresi (1994) näiteks eristavad ühte semantilist ja ühte pragmaatilist baastähendust. Nende arvates saab deminutiivide denotatiivset semantikat tuletada baasmõistest VÄIKE, deminutiivide pragmaatiliseks baastähenduseks on aga EBATÕSINE (*non-serious*: vt Dressler, Merlini Barbaresi 1994: 116, 144, 153). Jurafsky (1996) seevastu tuletab kõik deminutiivide tähendused ühestainsast baastähendusest, milleks on LAPS. Käesolev uurimus tugineb Jurafsky uurimusel, mis põhineb palju suuremal keeltevalikul kui Dressleri ja Merlini Barbaresi oma ning seletab kõikide eritähenduste tekkimist ühe lihtsa kognitiivse mudeli raames.

Peatükkides 2–5 esitame kõik potentsiaalsed mitesufiksaalse deminutiivituletuse vahendid. Peatükis 6 aga tõestame Jurafsky mudelit kasutades, et esitatud vahendite põhifunktsiooniks on olnud markeerida deminutiivseid tähendusi.

² „-*qo*- trat an Subst. und Adj., ohne deren Redetheilcharakter zu ändern, so an, dass das neugebildete Wort ungefähr bedeutete ‘so etwas wie das Grundwort’ oder ‘nur etwas Ähnliches wie das Grundwort’..” (Brugmann 1889: 247).

2. Häälikuvaheldus

Häälikuvaheldus on kõige omasem onomatopeetiliste verbide moodustamisele (vrd *sasisema – sisisema – sosisema – susisema – säsisema – susisitama*; vt Veldi 1988: 55). Muutuva kvaliteedi märkija kohta on kasutatud mitut terminit – nt *affective morpheme* (Bolinger 1950) või *phonaestheme* (Firth 1930, viidatud Firth 1964: 39 kaudu). Soome keeleteaduses on seda tüüpi tüveallomorfiat põhjalikult analüüsitud; R. Anttila (1976) nimetab nähtust *sisefleksiooniks*, A. Räisänen (1978) aga *tüvesiseseks derivatsiooniks*. Eesti keeles kuulub nähtuse põhjalik käsitlus E. Veldile (1988). Tema järgi toimib sõnamoodustus mittedeskriptiivses sõnavaras morfeemi tasandil, deskriptiivses aga morfeemivariandi tasandil (Veldi 1988: 58).

Järgnevalt aga tegeleme sellise häälikuvaheldusega, millel on kindlam iseloom. Alapeatükkides 2.1 ja 2.2 toodud sõnapaare eristab muust deskriptiivsest sõnavarast asjaolu, et nende puhul saab öelda, kumb sõna on alussõna ja kumb derivaat.

Teatavasti on paljudes keeltes kõrge ja/või eespoolne artikulatsioon seostatav deminutiivse tähendusega (Ultan 1978). Eesti keeles õnnestus leida kaks kvalitatiivset vaheldust, kus artikulatsiooni kõrgemaks ja/või eespoolsemaks muutes on tuletatud deminutiivseid sõnu:

(N)	(D)
(V) mis tahes muu vokaal	→ /i/ kõrge eespoolne illabiaalne vokaal
(C) mittepalataalne konsonant	→ /š/ palataliseeritud sibilant

Eesti keele foneemivaras on foneemid VD ja CD kõrgeimate hulgas. Kõrgus aga on korrelatsioonis põhisagedusega, mis omalt poolt paistab edastavat infot denotaadi väiksuse kohta (vt Ohala 1984).

2.1. Mis tahes muu vokaal → /i/

2.1.1. Infiksina tüve sees³

Foneemi *i* tähendust eesti keeles võib vaadelda kahe seiga valguses. Esiteks esineb *i*-vokaal hüpokoristliku deminutiivisufiksina sellistes sõnades nagu *kiisi* ja *Anni*. Teiseks on selle vokaali markeeritus hästi

³ Infiksi all mõeldakse tavaliselt sõnamoodustusmorfeemi, mis sisestatakse tüvesse (Bussmann 1996: 229–230).

tuntav sellistes eesti sõnades, mis tähendavad 'väike', nagu näiteks *tillu* ja *tsipa*. Peamine erinevus nende kahe *i*-vokaali kasutusviisi vahel seisneb selles, et esimese puhul on võimalik eristada tuletusalust, teise puhul aga tuletusalust ei ole.

Saarestelt on ilmunud artikkel (1940), kus ta käsitleb selliseid sõnu eesti keeles, mille tüves esinev vokaal *-i* eristab neid sama tüve variantidest, kus *-i* asemel on teine vokaal. Saareste toetub O. Jesperseni üldistustele *i*-vokaali võime kohta moodustada sõnu tähendusega 'väike', 'vähene', 'lühike', 'peene', 'nõrk', 'tähtsusetu', 'feminiinne', 'lühiaegne' ja 'kiire'. Igale oma näitele esitab Saareste paariku, mis on muidu sama foneetilise struktuuriga, kuid milles *i* asemel on mõni muu vokaal. See paarik on autori arvates alussõnaks *i*-liste sõnade moodustamisel. Saareste loetleb 23 käändsõna. Esitame siin need koos tema enda pakutud eesti-, ladina- ja prantsuskeelsete tõlgetega. Pikemad Saareste arutlused sõnade tähenduste kohta ning murdelevikut tähistavad lühendid on ära jäetud. Esitusjärjestus on [i-line variant] – [täendus] – [muu tüvevokaaliga variant] – [täendus]:

<i>kidur, -a</i>	'nõrk, vähene'	?? ⁴ <i>kadal</i>	'nõrk, lõtv, kehv'
<i>kikas, kikka</i>	'kukk, coq'	<i>kukk, -e</i>	'coq'
<i>kikk, -u</i>	'õhuke ja kitsas leiva- kild, viilak'	<i>kakk, -u</i>	'leib, leivapäts, kook'
<i>kile, -</i>	'(naha või liha) kiud'	? <i>kale, -</i>	'silma kae'
<i>kilu, -</i>	'Clupea sprattus'	<i>kala, -</i>	'piscis'
<i>kipp, -u</i>	'väike kapp, kibu'	?? <i>kapp, -a</i>	'suurem (1½–3½ l) puust, kõrvaga nõu vedeliku tõstmiseks'
<i>kirts, -u, -i</i>	'väike korts'	<i>korts, -u</i>	'volt'
<i>lidu(s)</i>	'allasurutud, mahavajuta- tud olek'	? <i>ladu, -</i>	'laotud virm'
<i>lipp, -i</i>	'õhuke lauake, liistak, vankrikartsa otspulk'	? <i>lapik, -u</i>	'lame, labidakujuline'
<i>lirts, -i, -u</i>	'väheldane pritse, purse'	<i>lorts, -i, -u</i>	'lartsakas, suurem tükk midagi märga'

⁴ Saareste tähistab küsimärgiga neid juhte, kus ta ei ole paarikute ühispäritolus kindel.

<i>niru, -</i>	‘peenem näru, kiud, õhem kalts’	<i>näru ~ naru, -</i>	‘närts, narts, kalts, vilets jäänus’
<i>pine, -</i>	‘kitsas, peenike pael või nõör, mis naiste riietesse tõmmatakse kroogete ja voltide korrashoidmiseks’	<i>pune, -me</i>	‘palmik, keerdside, jäme lõng, kokkukeerutatud osa nõöri jaoks’
<i>pijk, -u</i>	‘peenem koht lõngas’	<i>pank, -a</i>	‘suur tükk’
<i>rida, -</i>	‘ligne’, ‘sõõruaed metsas’	? <i>rada, raja</i>	‘rida, võöt, jalgte, jälg’
<i>risu, -</i>	‘prügi, puru, ränk, rämps’	? <i>rusu, -</i>	‘jämedam puru, varemed’
<i>siba, -</i>	‘mahajäänud rukkiesi, kuru, saba, händ’, ‘kitsas riba põldu või riiet’	? <i>saba, -</i>	‘händ’
<i>sikk, -a, -u</i>	‘(eriti pähkli) kobar’, ‘pähkli tupp, pähkli kihn’	<i>sakk, -u</i>	‘pähkli kobar’
<i>sikk, -u</i>	‘pukk, sokk, isane kits’	<i>sokk, -u</i>	‘pukk, isane kits’
<i>silakas ~ silk, -u</i>	‘räim (Clupea harengus var. Membras L.), eriti soolatult’	? <i>salakas</i>	‘valgeviidikas (Cyprinus alburnus)’, ‘noor ihes (Coregonus Ias)’
<i>tilk, -a⁵</i>	‘goutte’	? <i>tolk, -a, -u</i>	‘midagi ripnevat, lott’
<i>tillu, -</i>	‘väike lambatall’, ‘emane tall’	<i>tall, -e</i>	‘agneau’
<i>viir, -a, -u</i>	‘jutt, võöt, triip (kõver, kumer), rida, veerg’	? <i>voor, -u</i>	‘kohane kord, järjekord’
<i>virn, -a</i>	‘puust varn, pulk seinas riiete riputamiseks’	<i>varn, -a</i>	‘pulk, seinapulk millegi riputamiseks’

Lehitsedes „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatut”, suutsime Saareste nimekirja täiendada veel kuue potentsiaalse sõnapaari võrra. Süstemaatiline otsing selles sõnaraamatus töötab aga osutuda viljakamaks.

⁵ Sõna on levinud ka teistes läänemeresoome keeltes ja Mägiste (EEW) pakub ühist läänemeresoome onomatopoeetilist etümoloogiat.

<i>kilts, -u</i>	‘kalts, räbal’	<i>kalts, -u</i>	‘vana katkine riideräbal’
<i>kink, -u</i>	‘väike kõrgendik; ümar keskmise kõrgusega (10–25 m) küngas’	<i>küngas, künka</i>	‘ümara v. ovaalse kujuga kõrgendik, mille suhteline kõrgus on alla 200 m’
<i>lipp, -i</i>	‘väike lapp, lapike’	<i>lapp, -i</i>	‘(väike) tükk mingit õhukest materjali’
<i>nirme, -</i>	‘(peenike) riba, narmas’	<i>narmas, narma</i>	‘lõngaots v. nende kimbuke kanga vm. kudumistoote otsas v. ääres; seda meenutav lõigatud, punutud vm. ribake’
<i>nitsik, -u</i>	‘väike anum, natsik’	<i>natsik, -u</i>	‘väike anum’
<i>vissi, -</i>	kõnek. ‘vasikas, lehm (hellitleva v. lastekeelse nimetusena)’	<i>vasikas, vasika</i>	‘noor veis’

Deminutiivide tuletamist *i*-elemendi abil peab Saareste peamiselt eesti keelele omaseks nähtuseks, vähemal määral leiduvat seda liivi ja soome keeles. Ta ei söanda nimetada sellist tüüpi sõnamoodustust infiksaalseks tuletuseks, kuna selliseid sõnu on eesti keeles väga vähe: „need sõnarinnastused .. võiksid arvesse tulla tüvepaarikutena, milledest üks teine oleks tagavokaalne .. põhikuju, teine aga sellest 1. silbis diminutiivse *i* varal kujundatud diminutiivse varjundiga teine” (Saareste 1940: 103–104). Saareste piirdub ainult kujundamisest, mitte tuletamisest rääkimisega, sest soome-ugri keelte struktuurilisele omapärale mõeldes tundub infiksi abil sõnade tuletamine väga tavatu ideena. Nähtust võib Saareste arvates võrrelda nende tendentsidega eesti keeles, kus foneetilise arengu tõttu on rida muutelõppe kadunud, „... kuid selle kompensatsiooniks on tüvehäälikute astmevaheldus, algselt puhtfoneetiline nähtus, omandanud tähtsaid morfoloogilisi ülesandeid, tekitanud tüves olles eralduslikke diferentse, mis täidavad sisuväljenduslikke ülesandeid” (lk 105).

Saareste väited tunduvad paikapidavatena, kui võtta arvesse, et vähemalt osa toodud näidetest on algupärase *oi-*, *ei-* deminutiivisufiksi tuletised (vt Mägiste 1928). Kuna pärast kontraktsiooni ei olnud deminutiivsus enam järgsilbi sufiksis eksplitsiitselt markeritud, siis ainsaks eksplitsiitseks tähenduse eristajaks sai tüvesisene formant *-i*.

2.1.2. Interfiksina tüve ja sufiksi vahel

Deminutiivtuletiste liigendamine morfeemideks on mõnikord problemaatiline. On juhte, mille puhul on raske öelda, kas vaadeldav segment on sufiksi või tüve osa või ei kuulu mitte kummassegi. Interfiksi all mõeldakse tavaliselt tähenduseta osist, mis tuletise morfeemideks liigendamisel järele jääb (Kudrjajtsev 1994: 29–37). Interfiksi kuju on üldjuhul tingitud kogu lekseemi fonotaktikast, kuid interfiks võib eseseisvuda ja saada tähenduse. Interfiksidel on paljudes keeltes konnotatiivseid ja/või pragmaatilisi tähendusi (Dressler, Merlini Barbaresi 1994: 540–548). Järgmises sõnapaaris on konnotatiivne erinevus vaevu aimatav:

lipits ‘õhuke liistuke, pilpake, plaadike’ *lipats* ‘liistuke, pilpake’

Eesti morfoloogiakirjanduses räägitakse tavaliselt sidevokaalist, mida eristatakse tüvevokaalist. Küsimus, kas toodud näite puhul vaheldub tüve- või sidevokaal, ei ole tegelikult siinkohal oluline. Oluline on pigem vahelduse tüüp morfeemide piiril. Mõnikord erineb tänapäeva kõneleja intuiitiivne liigendus ajaloolise fonoloogia meetoditega tehtavast liigendusest. Järgmiste näidete puhul ütleks praegusaegne kõneleja, et tüvevokaal teise veeru sõnades on vahetatud kolmanda veeru sõnades tähendusliku segmendi vastu:

neutraalne	deminutiivne	deminutiiv-pejoratiivne
<i>mees</i>	<i>meh<u>e</u>ke</i>	<i>meh<u>i</u>ke</i>
<i>vend</i>	<i>venn<u>a</u>ke</i>	<i>venn<u>i</u>ke</i>

Siin toob *i*-häälik sisse pejoratiivse värvingu. Kuigi sõnas *meheke* toimib teise silbi *e* tänapäeval tüvehäälikuna, on selle kolmanda veeru vaste *i* ajalooliste fonoloogide jaoks tüvevokaalina algupärasem (Tiit-Rein Viitso, suuline teade), kuna ta on artikulaatoorselt lähemal rekonstrueeritud kujule **mēhūt*käinen.

Selline tähendust kujundav vokaalivaheldus on ilmselt olnud kasutusel juba kaua. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu sõnapesas *rumal–rumalik–rumalakas* on esimene sõna neutraalse tähendusega, teine deminutiiv(-pejoratiivse) ja kolmas augmentatiiv-pejoratiivse tähendusega. Tundub, et interfiksi valikul on otsustav tuletussufiksi funk-

sioon. Tuletussufiks (antud juhul *-k* v *-kas*) valib talle sobiva interfiksi (antud juhul *-i-* v *-a-*) konnotatsiooni põhjal, mis vastava interfiksiga kaasas käib.

2.1.3. Sufiksi sees

Teatavasti on eesti keel väga „ikooniline” keel. Eestlane on väidetavalt võimeline vestluse käigus moodustama uusi onomatopoeetilisi sõnu, mis on vestluspartnerile üheselt mõistetavad. Ei ole päris juhuslik, et eesti keeles jõudis keeleuendusliikumine nii kaugele just sõnavara vallas. Ilmselt nii keeleuendajatele kui ka rahvale tundus selline intuiitivne keeleloomine, mida rahvakeeles harrastati, vastuvõetavana ka kirjakeeles.

Paljutähendusliku märkuse leiame ühest J. Mägiste arvustusest (1932: 287) J. Aaviku vast ilmunud teose „Sada uut tyvisõna” kohta. Mägiste märgib, et Aavikule on omane „teatavate loome elementide kordamine, suffiksistumine”. Selline on ilmselt sõnast *kaunis* abstraherunud *-nis*, mis esineb neologismides *jaunis*, *lurnis*, *sulnis* ja *älnis*. Nendest omadussõnadest on tänapäeval üldises pruugis ainult kolmas ja seegi vaid kõrgstiilis.

Me ei tea, kas Aavik tegutses teadlikult või intuiitivselt. Mõlemal juhul on aga *nis*-sufiksi kasutamine selliste sõnade tuletamiseks, mis pidid tähendama midagi ilusat, malbet ja pehmet, tõestus *i*-vokaali sümboolsest võimest eesti keeles. Kõikides nendes sõnades on tüve sees kas taga- ja/või madal vokaal. On võimalik, et Aavik kasutas selliseid alustüvesid, et säiliks tugev artikulaatorne distants tüvesisese vokaali ja *-i* vahel, nii et viimase konnotatsiooniline jõud tuleks veelgi paremini esile. Veelgi enam, sufiks *-nis* sisaldab peale *i* ka nasaali ja sibilanti – kaks foneemi, mis markeerivad deminutiivsust paljudes keeltes (vt Jurafsky 1996: 534). Selle sufiksi kasutuselevõtmisel on võinud olla ka konkreetseid võõrad eeskujud. Aavik oli tuntud kui läti keele kõla austaja ning läti keeles esineb vastava kujuga sufikseid. Motiividest olenemata kajastuvad Aaviku loometöös teatud keelelised universaalid deminutiivsuse markeerimisel.

Järeldused 2.1 kohta

- 1) Fonoloogilise kulumise tõttu on eesti keeles tekkinud vajadus mingi segmendi abil eristada tüve sees mitte ainult grammatilisi, vaid ka muid tähendusi.

- 2) Morfeemivariant *-i-* lisab nii sufiksina kui ka tüve ja sufiksi piiril ning tüve ja sufiksi sees sõnale deminutiivse tähenduse. Võimalikud positsioonid on järgmised:

a) infiksina	<i>k</i>	-i-	<i>pp</i>	vrđ <i>k-a-pp</i>
b) interfiksina	<i>lip</i>	-i-	<i>ts</i>	vrđ <i>lip-a-ts</i>
c) sufiksina	<i>Emm</i>	-i		vrđ <i>Emm-a</i>
d) sufiksi sees	<i>sul-n</i>	-i-	<i>s</i>	vrđ ? <i>sul-a</i>

- 3) Kahekümne üheksast infiksaalsest näitest asendab vokaal *-i* kahekümnes näites vokaali *-a*. See näitab, et tuletusaluseks sobivad kõige paremini sellised sõnad, mille sisevokaal on *i-* suhtes artikulaatoorselt kõige kontrastsem.

2.2. Mittepalataalne konsonant → /š/

Ultan (1978) on toonud erinevatest keeltest näiteid konsonantide deminutiivsest leenistumisest (nõrgenemisest). Järgmiste eesti sõnade puhul võib ehk oletada samasugust semantilist motiveeritud nõrgenemist:

<i>tuss, -i, -u</i>	‘naise suguelund’	<i>tutt, -i</i>	‘omaette hoidev (v kokku seotud) juuksesalk; (püstine) salk’
<i>uso, -</i>	lstk ‘lambatall, lambake’ (Mägiste 1929)	<i>utt, -e</i>	‘emane lammas’

Esimese näite puhul on võinud oma roll olla analoogial sõnaga *tiss* (*tiss, -i* → *tuss, -i*).⁶ Semantilist motiveeritud muutus ‘dentaal → palataalne sibilant (või afrikaat)’ ei ole keeletüpoloogiliselt erandlik. Slaavi, balti ja romaani keeltes näiteks käib selle muutusega kaasas teatavate modaaltähenduste inkorporeerimine alussõna semantikasse.

Oma häälikulise koosseisu poolest sarnase rühma moodustavad järgmised neli sõna, mida Mägiste (1929) pidas algupärase *ss*-sufiksi tuletisteks:

<i>kaiss, -u</i>	‘embus, sülelus, kaisutus’	< * <i>kai-(nala)+*-ssoi</i>
<i>jäss, -i</i>	‘jässakas olend või puu’	? < * <i>jä(är)+*-ss</i>

⁶ Kuigi *Tussi* on ka saksa keeles halvustav sõna naise kohta, mistõttu ei ole välistatud saksa laen eesti keeles.

<i>oiss~oisu</i>	lstk. 'oinas'	< * <i>oi</i> <i>-(nahe)</i> + * <i>-ssoi</i>
<i>poiss, -i</i>	'meessoost laps, poeglaps'	< * <i>poi</i> (ka) + * <i>ssi</i>

Mägiste märgib, et need vormid on mingil viisil seotud lastekeelega, kuna sõnade moodustamine lühendatud tüvest on omane afektiivsele ja lastekeelsele sõnavarale. Ta arvab, et algselt on nad tekkinud hellitusnimedena ning sibilandiline sufiks on algupärane ja selle funktsioon on olnud moodustada afektiivseid ja lastekeelseid sõnu.⁷ Mägiste ei välista ka *ss*-ainese iseseisvumist sellistest vanadest laensõnadest nagu *kass* (? < vene), *kauss* (< läti).

Edasi märgib Mägiste (1929), et eesti keeles on lähedase artikulatsiooni-kohaga foneeme, mille semantiline ülesanne on sarnane palataliseeritud sibilandi omaga. Näiteks võib tuua selliseid lühendtüvega meelitus- või hüüdnimesid, milles esineb mitteetümoloogiline palataliseeritud afrikaat *t's*. Sellised on näiteks *Jants* (vrd *Jaan*), *Tõnts* (vrd *Tõnis*), *Jüts* (vrd *Jüri*), *Velts* (vrd *Vello*), *Lents* (vrd *Leena*, *Helena*), *Lints* (vrd *Liina*). Seesugused kujud võisid tekkida siis, kui sibilandiline morfeemivariant sattus nasaali (või liikvida) kõrvale ja selle tagajärjel tekkis sulg. Teine seletus oleks, et nad on abstraherunud sellistest lühendnimedest nagu *Ants* (vrd *Anti*), *Kats* (vrd *Katrin*) või *Pets* (vrd *Peeter*), mille alus sisaldab dentaalklusiili. Afrikaadiliste meelitusnimede rühma avardamisel on samuti võinud olla mängus mugandatud laennimed. Eesti nimi *Mats* on ilmselt laenatud alamsaksa keelest. Setu murrakus on selliseid nimesid, milledes häälikuline kuju on etümoloogiliselt otseselt tuletatav deminutiivsest morfeemist laenuandjas keeles: *Al'tsi* (< *Альчик* < *Алексей*) (Simm 1980: 93). Lisaks kõigele esineb afrikaat ka eesti lastekeeles, nt *notsu* 'põrsas; siga' (? < *nott* 'üm margune puupakk, puutomp, ront', murd. 'pekikaste; paks jahukaste'). Ta on produktiivne formant ka eesti slängis: *vants* ('vanamees'), *õlts* ('õlu'), *sõbrants* ('sõbranna').⁸

⁷ Sarnaseid sufikseid on otsitud ka muudes läänemeresoome keeltes: nt vps *vävšäi* 'väimees', krj Salmi *vävšöi* 'väimees', li *ioš* 'oinas', sm Etelä-Pohjanmaa Kurikka *poisu* 'poju' (Mägiste 1928: 156, 184, 201; 1929); vrd ka sellised uued moodustised soome keeles nagu *Hesu* ~ *Hessu* ('Heikki') või *masu* ~ *massu* ('maha').

⁸ Kõikides nendes näidetes esinevat afrikaati tuleb lahus hoida algselt *ts*-sufiksist, mis traditsioonilise rekonstruktsiooni järgi liitus ainult vokaaltüvele ja moodustas peamiselt deskriptiivseid sõnu (vt Lehtisalo 1936: 206, Mägiste 1937, Neetar 1990: 165–166).

Toodud materjali põhjal võib teha järgmised järeldused.

- 1) Näidete vähesuse tõttu on elemendile *-s(s)* eesti keeles raske omistada deminutiivse morfeemivariandi staatust.
- 2) Nii sibilandiliste kui ka afrikaadiliste sõnade põhiliseks tekkemehhanismiks on analoogia. Erisuguse päritoluga morfofonoloogiline materjal on abstraherunud, moodustades kanoonilise kuju, mis filtreerib analoogiaseaduste alusel kandidaate (protsessi kirjeldus vt Anttila 1975).

3. Lühendamine

Tüve lühendamine on sõnamoodustusviisina kõige omasem lastekeele ja slängi sõnavarale. Kuna neid registreid iseloomustab üleüldine püüd ökonoomsuse poole, ei saa nende puhul lühendamist kuidagi deminutiivsusega seostada. Lisaks sellele ei erine nende sõnade puhul lühendvorm ja „tuletusalus” tavaliselt millegi muu kui registri poolest. Sellepärast jätame need sõnad käsitlusest välja ja keskendume kahele vähe uuritud lühendustüübile, mille ainsaks ülesandeks, nagu selgub, on tuletada deminutiivseid sõnu.

3.1. Desufiksatsioon

Soome keeles esineb juhtumeid, kus deminutiivisufiksiga tuletatud sõna on tähenduselt neutraalne, selle alussõna aga deminutiivne. Sellised aluse-tuletise paarid, kus formaalne ja funktsionaalne markeeritus on „lahku läinud”, on näiteks *hepo* (dem) – *hevonen* (neutr), *perho* (dem) – *perhonen* (neutr), *kyyhky* (dem) – *kyyhkynen* (neutr), *leivo* (dem) – *leivonen* (neutr), *pulmu* (dem) – *pulmunen* (neutr), *pääsky* (dem) – *pääskynen* (neutr) (Rintala 1980: 880). Nendes paarides on morfoloogiliselt markeerimata vorm markeeritud tähendusega DEMINUTIIVNE, morfoloogiliselt markeeritud vorm on aga selle tähenduse suhtes markeerimata. Eesti üldkeeles leidub selliseid paare vähem; ainsad meile teada olevad on EKSSi järgi:⁹

hobu, - ‘hobune (hrl. poeetilisemas *hobune*, ‘Equus caballus’
stiilis v. liitsõna järelosa: *luu- hobuse*
lehobu, mänguhobu)’

⁹ Murretest võib tuua näiteks Lõuna-Eesti *rebo* (dem) – *rebäne* (neutr), mis esindab sama nähtust.

lõo, - luulek. 'lõoke'

lõoke, -*se* 'lennul kõlavalt laulev enamasti pruunikirju avamaastike lind'

pääsu, - 'pääsuke'

pääsuke, -*se* 'väike, peam. õhus elutsev pikkade tiibadega laululind'

Tuletusaluse kasutussagedus on väiksem tuletise omast, seepärast kõlab ta eesti keeles luulekeelselt ning on emotsionaalselt markeeritud. Sünkroonilisest seisukohast võib nähtust iseloomustada desufiksatsioonina. Tegelikult ei saa rääkida protsessist, mis on vastupidine sufiksaalsele tuletusele, vaid pigem mingist haruldasest leksikaliseerumise liigist. Sufiks *-ne(n)* on soome ja eesti keeles derivatsioonireas viimane (sellele liituvad fleksioonilõpud) ja seetõttu ei saa nendes keeltes selle sufiksi tuletistest moodustada deminutiivseid edasituletisi. Kuna deminutiivse sõna tuletamine sufiksi abil on välistatud, tulevad abiks muud moodustusvahendid. Antud juhul kaotas tuletis deminutiivse varjundi ja seda asendas tüvi.¹⁰ Kõikide toodud soome ja eesti näidete puhul on tüvi aga vana deminutiivisufiksi *-oi*, *-ei* tuletis. Kuna see sufiks on tänapäevakeeltes tunduvalt väiksema sagedusega kui *-ne(n)*, on selliseid vorme, milles ta sisaldub, kergem deminutiivse tähendusega seostada. Konkreetne tõend, et selle sufiksi järeltulijad (soome *-o* ja eesti *-u*) on tänapäeva kõneleja jaoks paremad deminutiivsuse markerid kui *-ne(n)*, on sellised variandid soome keeles, kus tähenduse eristajaks on eelviimane segment, vrd sm *sulhanen* (neutr) ja *sulhonen* (dem).

3.2. Genitiivi tüve leksikaliseerumine

Üheks haruldaseks leksikaliseerumise viisiks eesti keeles on neutraalse tähendusega sõna genitiivivormi muutumine deminutiivseks lekseemiks. Lauses *väike venna tõi õuest vett* esineb genitiivivorm *venna* nominatiivivormi asemel. Seda tüüpi leksikaliseerumist tuleb ette järgmistes sõnades (kuna sõnaraamatud enamikul juhtudel iseseisvunud genitiivivormi eraldi märksõnana ei esita, jätame järgmised paarid ilma sõnaseletusteta):

¹⁰ Näiteid, kus deminutiivne tuletis on asendanud oma alussõna selle neutraalses tähenduses, leidub paljudes Euroopa keeltes (vt Sieberer 1952: 103).

<i>emme</i>	vrđ <i>emm</i>
<i>kevade</i> ¹¹	vrđ <i>kevad</i>
<i>koka</i>	vrđ <i>kokk</i>
<i>linnu</i>	vrđ <i>lind</i>
<i>memme</i>	vrđ <i>memm</i>
<i>muti</i> ¹²	vrđ <i>mutt</i>
<i>poja</i>	vrđ <i>poeg</i>
<i>sõbra</i>	vrđ <i>sõber</i>
<i>tita</i>	vrđ <i>titt</i>
<i>ute</i>	vrđ <i>utt</i>
<i>velje</i>	vrđ <i>veli</i>
<i>venna</i>	vrđ <i>vend</i>
<i>värvu</i>	vrđ <i>värb</i>
<i>õlle</i>	vrđ <i>õlu</i>

Nende näidete leksikaliseerumise aste on erinev. Võib oletada, et keskmise kõneleja jaoks on *emme* palju tavakohasem kuju kui nt *õlle*.

Sellised iseseisvunud käändevormid on tõmmanud endale keeleteadlaste tähelepanu juba 1920. aastatel (esimesena Mägiste 1928: 33–36). Saareste (1929, 1930) on ajakirja Eesti Keel veergudel esinenud väitega, et *a*-lõpulistest sõnades (nagu *koka* ja *sõbra* üleval) on häälik *-a* feminiinne lõpptunnus.¹³ Sellele vastab J. Mägiste, et ta ei näe põhjust pidada neid *a*-lõpulisi sõnu feminiinseteks vormideks, sest kuidas muidu saaks seletada sõnakuju *poja* esinemist. Mägiste arvates on siin toimunud lihtsalt genitiivitüve üldistumine (Mägiste 1930, vt ka Mägiste 1928–1929). Mõlemad uurijad juhivad tähelepanu asjaolule, et selline üldistumine on märgatav ka adjektiivide *kehva* (< *kehv*), *lahja* (üldistunud) ja *vahva* (üldistunud) puhul. Nende adjektiivide puhul on genitiivivormi üldistumise põhjuseks ilmselt püüdlus artikulaatorse lihtsuse poole. Sõna lõpus on raske hääldada ühendit *-hv*; sama tüüpi lihtsustamist on tunda tänapäeva kõnekeeles, kui me *kohv* asemel kuuleme *kohvi*. Genitiivivormi iseseisvumist esineb ka *u*-tüvelistes hellitusnimedes, nagu näiteks *Maidu* (vrđ *Mait*), *Priidu* (vrđ

¹¹ Kuid *kevade* võib ka olla aega väljendav vana lokatiivne essiiv; vrđ *täna hommiku*, *mineva sügise* (vt Kettunen 1960: 119).

¹² *Muti* on saksa laen (vt Raun 1982), kuid sünkroonilisest seisukohast kuulub ta ühte paradigmasse sõnaga *mutt*.

¹³ Toetudes sellistele tähelepanekutele nagu: *saksad jäävad juba vaesemaks, meie mõisas kokk lasti lahti, asemele võeti koka või üks koka ole ikka odavam kui kokk, üks kokat ole ikka odavam pidada kui kokka*, kus *koka* tähendavat ‘naiskokka’ ja *kokk* ‘meeskokka’ (Saareste 1930: 33–34).

Priit), *Teedu* (vrd *Teet*), *Tiidu* (vrd *Tiit*). Nende nimede deminutiivsus eksplitseerub alles genitiivis, kuna genitiivitüvi paljastab *u*-lise deminutiivisufiksi. Seega võib oletada, et antud tuletustüübi tekkimine on samuti seotud eesti keele üldise fonoloogilise kulumisega (vrd vastavad märkused *i*-infiksi kohta alapeatükis 2.1.1).

4. Geminatsioon

1920. aastatel juhiti esimest korda tähelepanu asjaolule, et eesti keele deminutiivse taustaga sõnavaras võib esineda sekundaarne geminaat, mis on tekkinud kontraktsiooni tagajärjel (Saareste 1927, Mägiste 1928). Mägiste järgi mängib selline kontraktsiooni tagajärjel tekkinud „afektiivne geminatsioon” suurt osa eriti lastekeeles (1928: 19). Hiljem on Saareste spetsiaalselt sellele teemale pühendatud artiklis (1938) märkinud, et eesti murretes ja ühiskeeles esineb sõnu, mille tüves on hilistekkeline geminaat ja mis on olnud kahesilbilised, peamiselt *i*-, vähemal määral *e*- ja *u*-tüvelised. Nad on kujunenud kahesilbilistest tuletatud tüvedest, kus geminaadile vastab üksik intervokaalne konsonant. Üksikkonsonandi geminatsioon on ilmselt tingitud teises silbis esinenud deminutiiviliite sulandumisest tüvevokaali ning edasisest kontraktsioonist, mis on viinud selleni, et tänapäeval on need sõnad ühesilbilised. Kuigi paljudes nendest sõnadest ei ole deminutiivsus enam tuntav, on rühma iseloomustavaks tunnuseks ühine semantiline taust (DEMINUTIIV) ning vormiline realiseerumine geminaadi kujul. Järgnevas loetelus on Saareste sõnad koos tema pakutud sõnaseletustega, mis enamasti pärinevad Wiedemanni sõnaraamatust (murdetähistused ja pikemad seletused murretes esinevate tähendusvarjundite kohta on ära jäetud):

<i>emm, -e</i>	lsk. ‘ema’(Wd), ‘vanaema’ (Wd)	<i>ema, -</i>	‘mère’
<i>hakk, -u</i>	‘hakuud’(Wd), ‘väike vilja- kuhilas põllul, vilja kuivata- miseks’	? <i>haga, -</i>	‘peenem oks, eriti murtult ehk kuivanult’
<i>hüpl, -i</i>	‘(kalevist) meestemüts (lam- banahkse meerdega)’, ‘talvine peakate’, ‘meeste talvemüts kõrvadega, läki-läki’	? <i>üla-</i>	‘supérieur, de dessus’
<i>ill (laps)</i>	‘hea, armas (laps)’ (Wd)	<i>ilus, -a</i>	‘joli, beau’

<i>iśs, -i</i>	lsk. 'isa, isake'	<i>isa, -</i>	'père'
<i>jõkk, -i</i>	'kraav'	<i>jõgi, jõe</i>	'fleuve, ruisseau'
<i>jõrr, -i</i> (<i>otsima</i>)	'koitusevõimalust otsima'	<i>jõõr, -u</i>	'iha, kiimalus'
<i>jään, -i</i>	lsk. 'jänes', 'hall kodujänes'	<i>jänes, -e</i>	'lièvre'
<i>jäśs, -i</i>	'väike, halvasti kasvanud puu või inimene' (Wd)	? <i>jäse, -me</i>	'kehaliige, ahelalüli'
<i>ka'l, -i</i>	lsk. 'kala'	<i>kala, -</i>	'poisson'
<i>kapp, -i</i>	'hambad, nukid kangastelgede külgsammaste vahelistel puudel, haripuude ülaservides, mis niiepööri ja soapuid kandvaid kõrendaid peatavad'	<i>kaba, -</i>	'etteulatuv otsik'
<i>kimm, -u</i>	'kurd'	? <i>kimar</i>	'kräsus, käharas, kortsus; (subst.) kähär, korts'
<i>kipp, -i, -u</i>	'kibu, väike kapp'	<i>kibu, keo</i>	'väike kapp'
<i>kõ'l, -i</i>	'kõla, helin', 'kaelahelmes' (Wd), 'raha'	<i>kõla, -</i>	'son, ton'
<i>käkk, -i, -u</i>	'tomp, känk, verikäkk', 'kõrvetatud odrajahust käkk' (Wd)	<i>kägar(as), -a</i>	'väljaheidetükk, hobusenonn', 'väike heinasaad'
<i>kämm, -u</i>	'väike, rutuga tehtud heinasaad'	? <i>kämär</i>	<i>ühes kämäräs</i> (vainuköiest kõneldes)
<i>käpp, -a</i>	'(kuuse, männi) käbi'	? <i>käbi, -</i>	'pomme de pin, de sapin'
<i>la'l, -i</i>	lsk. 'jalg'	<i>jalg, jala</i>	'pied'
<i>lull, -i</i>	'väike Jüri'; <i>Lääne Lull</i> 'läänlane, läänlase pilkenimi'	<i>Jüri</i>	ristinimi
<i>maki, -</i>	'õlle kiviline, õllevirre ilma humalateta ja pärmita, magus vedelik, mida õlle meski või õlle raba pealt võetakse ja juuakse'	<i>magus, -a</i>	'doux'
<i>makk, -i</i>	'mauk, vorst', 'käkk'	<i>magu, mao</i>	'venter, stomachus'

<i>matt, -i</i>	‘väike tõuk’	<i>madu,</i>	‘uss, tõuk’
		<i>mao</i>	
<i>muún, -i</i>	‘mehe suguelund(id), eriti testiiklid’ (Wd)	<i>muna, -</i>	‘oeuf’
<i>mäkk, -i</i>	‘liivane mäenukk lagedal’	<i>mägi,</i>	‘montagne’
		<i>müe</i>	
<i>nakk, -i</i>	‘pulgake, kingatikk’, ‘varn’, ‘välja ulatuv nurk’	<i>naga, -</i>	‘pikk, terava otsaga varvas, mis püsti, läbi õlle või kalja astja sisemuse ja nõu põhja käib ja mille varal, seda ülaotsa pidi välja tõmmates, jooki läbi vabaneva põhjaaugu välja lastakse’
? <i>nipp, -i, -u</i>	‘tipp, ots’ (Wd)	<i>nibu, -</i>	‘tipp, ots’ (Wd)
<i>näss, -i</i>	‘visa; ihnus, kalgi südamega, kangekaelne, jonnakas’ (Wd), ‘kark’, ‘varda päss’, ‘kõver vaevane puu’	<i>näsa, -</i>	‘ette ulatuv ots, jätk, tüügas’, ‘kark’
<i>oós, -u</i>	lsk. ‘liha’ (Wd)	<i>osa, -</i>	‘liha’ (Wd)’
<i>pimm, -i</i>	lsk. ‘piim’	<i>piim, -a</i>	‘lait’
<i>poika, -</i>	‘poju, pojuke’	<i>poeg,</i>	sm <i>poika</i>
		<i>poja</i>	
<i>pukk, -i</i>	‘terav rinnanurk, nälv hanel, pardil’	<i>pugu, -</i>	sm <i>kupu</i>
<i>räss, -i -u</i>	‘segiolek, mässusolek, sasisolek’ (Wd), ‘sakk, kruss’	<i>räsa, -</i>	‘põikpulk labida v. hangu varre otsas, kark, näsa’
<i>sõpu, -</i>	‘muistne villane seelik’, ‘kokkuõmblemata, ainult ümber niuete mähitav ja vööga kinnitatakse kangatükk’	<i>sõba, -</i>	‘sall, villane naistevaip, vihmavaip, voodivaip’
<i>tiPl, -i -u</i>	‘mehe, eriti poisikese suguliige’	<i>tila, -</i>	‘väike toru (kannul vm.), poisikese suguliige, jääpurikas’
<i>toß, -i</i>	‘tobu, tungus, unimüts’ (Wd)	<i>tosu, -</i>	‘saamatu, laisk, tusane, sõnaaher inimene’ (Wd)

tumm, -i	‘kaera või odra lima, pehmeks keedetud kaertest, otradest või jahust segane leem’ (Wd)	tume, -	‘segane, selgusetu, sogane, tõmmu’
tuús, -i -u	lsk. ‘tagumik’ (Wd), ‘lapse perse’, ‘naise suguosa’, ‘suguosad väikesel tüdrukul’	tusar, -a	‘näkk, tagukannikas’ (Wd)
õnn, -i	‘avunculus’	onu, -	‘oncle’

Saareste eristab nende geminaatsõnade seas kahte diakroonilist kihti:

- vanemad: *e-* (< *e_i-*) ja *u-* (*oi-*) tüvelised;
- uuemad: *i-* tüvelised.

Enamik neid sõnu pärineb lastekeelest. Steven Gillis (1997: 173) on tähendanud, et hollandi lastekeeles toimub sõnade kontraheerimine ühesilbilisteks, millega käib kaasas hollandi keeles sõna lõpus tihti esineva deminutiivisufiksi kustutamine. Saareste materjal lubab omakorda väita, et täiskasvanute keelde on tekkinud uued sõnad, mille deminutiivsuse näitajaks on lastekeelse kontraktsiooni tulemusena tekkinud geminaat. Saareste nimekirja ei ole ilmselt raske täiendada, vt nt EKSSis leiduvaid sõnapaare:

jomm, -i	kõnek. ‘purjus-olek, vintis-olek’	jooma	‘mingit vedelikku suuga võtma ja alla neelama’, ‘(ohtralt) alkohoolseid jooke tarvitama’
ninn, -i	lstk. ‘nina’	nina, -	‘inimese ja selgroogsete loomade hingamisteede algosa ja haistmisorgan’
pill, -i	‘ankruvinn, peli’	pele, -	‘rõhtsa võlliga vints ankrute allalaskmiseks ja tõstmiseks, ankruvinn’
viss, -i	murd. ‘kindel, kõva, vastupidav’	visa, -	‘selline, kes kergesti alla ei vannu, takistusi ja raskusi võitev’

Oma artikli kokkuvõttes nendib Saareste, et kõnealune kujundustüüp on puhteestiline nähtus, mis muudes läänemeresoome keeltes on tundmata, vähemalt selles ulatuses. Lisaks märgib ta, et tegemist on pigem lääneestilise nähtusega. Need faktid kõnelevad sellest, et kontraktsiooni ei saa seletada ainult lastekeele omapäraga. Muidu võiks küsida, miks juhul kui

lastekeelne kontraheerimine on universaalne nähtus, esineb geminatsioon sõnamoodustusviisina ainult Lääne-Eesti murretes. Võime oletada, et kuna Lääne-Eesti murded on kontraheerunud kui Lõuna- või Ida-Eesti murded, on nendes vajadus asendada kaduvaid morfeeme sõna lõpus mingi muu markeriga, mis ühtlustaks vormiliselt ühise semantilise taustaga sõnu, olnud suurem. Tänu arvukatele uurimustele teame, kuidas eesti keele kontraheerumine on mõjunud sõnamuutmisele. Vähe on teada aga sellest, kuidas see on mõjunud sõnatuletusele. Saareste „afektiivne geminatsioon” on ilmselt ainult üks näide selle mõju kohta (vt ka asjakohaseid märkuseid alapeatükis 2.1.1 *i*-infiksi kohta).¹⁴

5. Muid mittesufiksaalseid tuletusvahendeid

Peale geminatsiooni on eesti keeles olemas ka muid mittesufiksaalseid vahendeid, mis harvadel juhtudel on ühiskeelt rikastanud. Sellised on näiteks lastekeelne assimilatsioon (nt *kõtu* < *kõht*), afektiivsed vokaalipikendused (nt *iivakese* < *ivake*, *kiitsakas* < *kitsas*) ning afektiivne ja/või lastekeelne palatalisatsioon (nt *piilu* < ? *piiluma*). Neid vahendeid on põgusalt käsitlenud J. Mägiste (1924, 1928), A. Saareste (1927, 1938), P. Ariste (1941, 1962, 1982), V. Tauli (1956: 162) ja G. Laugaste (1956). Lisaks on puht laste hääldusspetsiifikaga seletatavad muutused, mis ei ole täiskasvanute keelde jälgi jätnud. On olemas näiteks üksikuid tähelepanekuid lastekeelsest labialisatsioonist, aspiratsioonist ning modifikatsioonidest *r*-hääliku hääldamises (vt Saareste 1927, Orusalu 1996: 130).

Üksjagu põhjuseid sunnib meid loetletud vahendeid deminutiiv-sõnavara potentsiaalsete tuletusvahendite hulgast välja arvama. Esiteks, erinevalt eelnevates peatükkides esitatuist ei ole need vahendid üldjuhul olnud suutelised fikseerima ühiskeelde kindla tähendusega uusi lekseeme. Teiseks, nad ei ole loonud kanoonilisi häälikumudeleid, mida kõneleja seostaks teatud tähendusega või tähendusdoomeeniga. Kolmandaks, nende puhul on kas võimatu „tuletusalust” kindlaks teha (nagu nt palataliseeritud lastekeelsete sõnade puhul) või ei erine „tuletis” ja „tuletusalus” muu kui registri poolest. Ja viimaks, kuna nende puhul kipub idiolektiline varieerumine olema üsna suur, on nende funktsiooni kohta raske midagi väita.

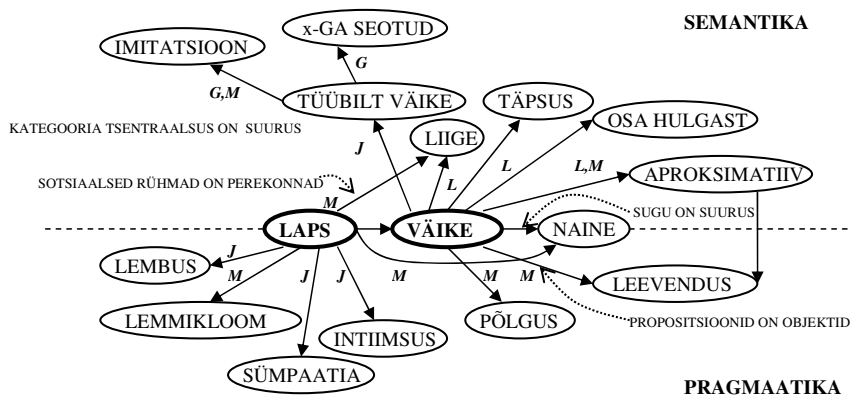
¹⁴ Selles osas vajab uurimist ka eesti släng, milles gemineerumine ja kontraheerumine käivad käsikäes kui produktiivsed sõnamoodustusvahendid, nt *rahh* < *raha*, *näkka* < *nägemist*.

6. Kas tegu on ikka deminutiivsõnadega?

Daniel Jurafsky on töötanud välja deminutiivide universaalliigituse (1996), mis hõlmab kõiki võimalikke deminutiivimorfeemi abil alussõnale lisata-vaid tähendusi. Ta eristab nelja semantilise ülekande mehhanismi, mis neid tähendusi omavahel sünkrooniliselt ja diakrooniliselt seovad: metafoor (M), pragmaatilise järelduse konventsionaliseerimine (J), generalisatsioon (üldistumine) (G) ja lambda-abstraktsioon (L). Kuigi tegemist on universaalsete semantilise ülekande mehhanismidega, on tähendused, mida need mehhanismid deminutiivses domeenis genereerivad, spetsiifilised. Need tähendused on VÄIKE, TÜÜBILT VÄIKE, IMITATSIOON, X-GA SEOTUD, LIIGE, TÄPSUS, OSA HULGAST, APROKSIMATIIV, NAINE, LEEVENDUS, PÕLGUS, INTIIMSUS, SÜMPAATIA, LEMMIKLOOM ja LEMBUS; vt Jurafsky (1996) näiteid nende kohta:

odžibvei	<i>mkizin</i> 'king'	<i>mkiznens</i> 'väike king'	VÄIKE
heebrea	<i>mapa</i> 'laudlina'	<i>mapit</i> 'salvrätik'	TÜÜBILT VÄIKE
Domin. hispaania	<i>boca</i> 'suu'	<i>boquete</i> 'auk'	IMITATSIOON
inglise	<i>boy</i> 'poiss'	<i>boyish</i> 'poissi moodi, poisile omane'	X-GA SEOTUD
eve	<i>Tógó</i> 'Togo'	<i>Tógóví</i> 'Togost pärit inimene'	LIIGE
türgi	<i>şimki</i> 'praegu'	<i>şimdicik</i> 'just praegu'	TÄPSUS
jidiš	<i>der zamd</i> 'liiv'	<i>dos zemd</i> 'liivatera'	OSA HULGAST
kreeka	<i>ksinos</i> 'hapu'	<i>ksinutsikos</i> 'hapuvõitu'	APROKSIMATIIV
hindi	<i>ladkā</i> 'poiss'	<i>ladkī</i> 'tüdruk'	NAINE
hollandi	<i>uur</i> 'tund'	<i>uurtje</i> 'tunnike (nt keegi palub kohtumist <i>tunnike-seks</i>)'	LEEVENDEUS
kantoni	<i>nui</i> 'naine'	<i>sek nui</i> 'frigiidne naine'	PÕLGUS
	Jurafsky ei esita näiteid nende tüüpide kohta		{ INTIIMSUS SÜMPAATIA
sanskrit	<i>vásus</i> 'hea'	<i>vásukas</i> 'kodulooma nimi'	LEMMIKLOOM
vene	<i>sestra</i> 'õde'	<i>sestritsa</i> 'õeke'	LEMBUS

Tähenduste spetsiifilisus tuleneb ühisest deminutiivsest algtäenduselt, milleks on Jurafsky arvates LAPS. Jurafsky meetod võimalike tähenduste kindlakstegemiseks on induktiivne. Ta võrdleb tähenduserinevusi deminutiivtuletiste ja nende alussõnade vahel 60 keeles ja jõuab mainitud 16 tähenduseni, mis korduvad keelest keelde. Hüpotees tähenduste omavaheliste sünkrooniliste ja diakrooniliste suhete kohta sünnib järgmise protseduuri abil. Juhul kui tähenduse A ja tähenduse B vahekord on selline, et A esineb ka keeltes, kus B ei esine, kuid B esineb ainult keeltes, kus esineb A, siis järelikult B põlvneb A-st, ehk teisisõnu – A on B-st primaarsem deminutiivne tähendus. Nii jõuab Jurafsky tagasi kõige primaarsema deminutiivtäenduseni, milleks osutub ‘laps, järglane’.¹⁵ Seejärel konstrueerib ta universaalse struktureeritud polüseemia mudeli (vt joonis 1), mis võtab arvesse kõiki tähendusi ja seob neid omavahel mainitud nelja ülekandemehhanismiga.

Joonis 1. Deminutiivide struktureeritud polüseemia mudel (Jurafsky 1996: 542)

Joonisest on näha, et Jurafsky jagab tähendusi semantika, pragmaatika ja nendevahelisse piirialasse kuuluvateks. Igal ülekandemehhanismil (M, J, G ja L) on igal erijuhul spetsiifilisem väljund. Näiteks võimaldab üleminekut tähendusest LAPS tähendusele LIIGE metafoor SOTSIAALSED RÜHMAD ON PERE-

¹⁵ Selle tähenduse primaarsuse kasuks räägib ka asjaolu, et paljudes Jurafsky korpuse keeltes on deminutiivne morfeem tekkinud sõnast ‘laps’ või ‘poeg’ (Jurafsky 1996: 562).

KONNAD ehk teisisõnu arusaam, et teatud sotsiaalse rühma (nt sõjaväelaste) liige on selle rühma laps (nt sõdur on armee laps).

Toome ühe näite. Põhja-Ameerika algonkini keelkonda kuuluvast odžibvei keeles on 'lamp' *waasgonechgan* (Jurafsky 1996: 536). Selle sõna deminutiivne tuletis *waasgonechgaans* tähistab aga 'vilkurit', 'tas-kulampi'. Antud juhul on tegemist tähendusega TÜÜBILT VÄIKE, mis, nagu joonisest selgub, põlvneb pragmaatilise järelduse (J) kaudu tähendusest VÄIKE. Algselt tähistas derivaat 'väikest lampi', kuid aja jooksul hakati seda kasutama ainult teatud tüüpi väikesest lambist (vilkurist) kõneldes, kuni see lõpuks kivistus antud mõiste sümboliks.

Jurafsky mudel võimaldab ennustada deminutiivituletuse vahendite poolt alussõnale lisatavate tähenduste tüpoloogiat igas uues keeles. Meie kasutame aga Jurafsky mudelit hoopis teisel eesmärgil. Me võrdleme eelnevates peatükkides esitatud sõnapaaride tähenduserinevusi Jurafsky struktureeritud polüseemia mudelis esindatud tähendustega. Nende kokkulangemine tähendaks seda, et seni esitatud tuletustüübid saab kõik võtta funktsionaalse katuse DEMINUTIIV alla. Eespool esitatud sõnapaarid koosnevad (oletatavast) alussõnast ja derivaadist. Eksperiment eeldab siis derivaadi tähendusnihe olemasolu võrreldes alussõnaga, selle nihke tuvastamist ja võrdlemist Jurafsky tähendustega. Järgnevalt on toodud kriteeriumid, mille täitmisel sobib derivaat eksperimenti.

- 1) Tegemist on nimisõnaga, mis ei ole isikunimi. Verbid on omaette teema, millele Jurafsky pöörab vähe tähelepanu ja mis jäävad seetõttu meie käsitlusest välja. Isikunimed moodustavad aga sõnaklassi, mille puhul on tähendusnihe alusest derivaadini täiesti regulaarne. Näiteks tähendusnihe 'isikunimi' + *-ke* on enamasti sama hoolimata muutuja väärtusest: *Jaan/Jaanike = Peeter/Peet-riike* = mistahes $x/x + ke$. Isikunimed ainult ujutaksid meie korpuse üle, lisamata midagi uut tuletustüüpide funktsiooni kohta.
- 2) Sõnal on tuvastatav tuletusalus. Kasutame termineid *alus* ja *derivaat* ainult tinglikult, kuna tuletusmalli vormikülg vajab veel selgitamist. Kohati ei ole päris kindel, kumb antud sõnapaari liikmetest on alus ja kumb derivaat (toome allpool selle kohta näite).
- 3) Sõna ja selle tuletusaluse tähendused on erinevad. Täielikku erinevuse puudumist vaevalt esineb, kuid peame siin silmas seda, et tähendusnihe kajastub sõnaraamatu seletustes või siis suudab

emakeelne kõneleja erinevust ise nimetada. Erinevus võib olla puhtkonnotatsiooniline või isegi sõnaraamatus märgitud registri-erinevus. Teatud registrimärgendid, nagu nt luulekeelsus, võivad kajastada varasemat deminutiivset kasutust.

- 4) Sõna ja tuletusalus kuuluvad samasse sõnaliiki. Nendel juhtudel, kus tuletuselement viib sõna ühest sõnaliigist teise, on tähenduste võrdlus palju raskem. See nõuab abstraherimist ning iga sellise paari eraldi kommenteerimist. Lepime miinimum-programmiga ja võrdleme ainult samasse sõnaliiki kuuluvaid sõnu, kuna vastavaid tähendusniheid on lugejal kergem ise jälitada. Vajaduse korral on tähendusnihete juurde käivad seletused esitatud joonealuses viites.

Järgnevates tabelites on kõige olulisem viies veerg, milles on toodud aluse ja derivaadi vaheline tähendusnihe. Tabelites on Saareste ja Mägiste tähendusseletused säilitatud, välja arvatud juhtudel, kus nad seletusi ei esita või kui EKSSi seletus aitab märgatavalt paremini valgustada aluse ja derivaadi tähenduslikku suhet. Seletuse allika valimisel on olnud otsustav ka seletuse pikkus; ruumisäästu vajadus sundis valima lühemaid seletusi.

Tabelitest selgub, et meie materjalis esinevad tähendusnihed langevad kokku Jurafsky tähendustega. Järgnevalt püüame formuleerida mõned järeldused, mis tulenevad sellest kokkulangevusest, tähendusnihete distributsioonist ning vahendite tüpoloogilisest sagedusest. Esiteks aga olgu öeldud paar sõna eksperimendis kasutatud meetodi vettpidavuse kohta.

Lugeja võib autoreile ette heita teatud meelevaldsust tähendusnihete tuvastamisel. Nagu eespool öeldud, ei ole tuletussuund kõikidel juhtudel kindel. Näiteks tabelis 6 esitatud sõna *hakk* ('hakipuud', 'väike viljakuhilas põllul, vilja kuivatamiseks') aluseks on Saareste pakkunud sõna *haga* ('peenem oks, eriti murtult ehk kuivanult'). Sel juhul oleks tähendusniheks *x-GA SEOTUD*. Sugugi välistatud pole aga vastupidine suund. On võimalik, et *hakk* on hoopis alus ja *haga* deminutiivne derivaat, millisel puhul oleks tähendusnihe *OSA HULGAST* ('üks oksake hakipuudest või viljakuhilast'). Tuleb samuti tunnistada, et tähendus *x-GA SEOTUD* on niivõrd abstraktne, et sinna saab panna kõike, mis ei allu täpsemale kategoriseerimisele. Kuid isegi siis, kui selle tähenduse juhte ära arvata, on kokkulangevus Jurafsky tähendustega silmatorkav.

Tabel 1. *i*-sisehäälikuga sõnad¹⁶

alus	tähendus	derivaat	tähendus	tähendusnihe
<i>kakk</i>	'leib, leivapäts, kook' (Saareste 1940)	<i>kikk</i>	'õhuke ja kitsas leivakild, viilak' (Saareste 1940)	TÜÜBILT VÄIKE
<i>kala</i>	'piscis' (Saareste 1940)	<i>kilu</i>	'Clupea sprattus' (Saareste 1940)	TÜÜBILT VÄIKE
<i>kale</i>	'silma kae' (Saareste 1940)	<i>kile</i>	'naha või liha kiud' (Saareste 1940)	IMITATSIOON
<i>kapp</i>	'suurem (1½-3½ l) puust, kõrvaga nõu vedeliku tõstmiseks' (Saareste 1940)	<i>kipp</i>	'väike kapp, kibu' (Saareste 1940)	VÄIKE
<i>korts</i>	'volt' (Saareste 1940)	<i>kirts</i>	'väike korts' (Saareste 1940)	VÄIKE
<i>küngas</i>	'ümara v. ovaalse kujuga kõrgendik, mille suhteline kõrgus on alla 200 m' EKSS	<i>kink</i>	'ümar keskmise kõrgusega (10–25m) küngas' EKSS	TÜÜBILT VÄIKE
<i>lapp</i>	'(väike) tükk mingit õhukest materjali' EKSS	<i>lipp</i>	'väike lapp, lapike' EKSS	VÄIKE
<i>lorts</i>	'lartsakas, suurem tükk midagi märga' (Saareste 1940)	<i>lirts</i>	'väheldane pritse, purse' (Saareste 1940)	VÄIKE
<i>näru~ naru</i>	'närts, narts, kalts' (Saareste 1940)	<i>niru</i>	'peenem näru, kiud, õhem kalts' (Saareste 1940)	VÄIKE
<i>pank</i>	'suur tükk' (Saareste 1940)	<i>pijõk</i>	'peenem koht lõngas' (Saareste 1940)	TÜÜBILT VÄIKE
<i>pune</i>	'palmik, keerdside, jäme lõng, kokku-keerutatud osa nõõri jaoks' (Saareste 1940)	<i>pine</i>	'kitsas, peenike pael või nõõr' (Saareste 1940)	TÜÜBILT VÄIKE
<i>rada</i>	'rida, vööt, jalgteed, jälg' (Saareste 1940)	<i>rida</i>	'rivi, rodu, ahelik' EKSS, 'sõõruaed met-sas' (Saareste 1940)	?IMITATSIOON

<i>rusu</i>	'jämedam puru, varemud' (Saareste 1940)	<i>risu</i>	'prügi, puru, ränk, rämp's' (Saareste 1940)	VÄIKE
<i>saba</i>	'händ' (Saareste 1940)	<i>siba</i>	'mahajäänud rukkiesi', 'kitsas riba põldu või riit' (Saareste 1940)	IMITATSIOON
<i>salakas</i>	'valgeviidikas (Cyprinus alburnus)' (Saareste 1940)	<i>silakas-silk</i>	'räim (Clupea harengus var. Membras L.), eriti soolatult' (Saareste 1940)	TÜÜBILT VÄIKE / X-GA SEOTUD
<i>tall</i>	'kasvuaeas lammas v. kits' EKSS	<i>tillu</i>	'(väike) lambatali', 'emane tali' (Saareste 1940)	VÄIKE / LEMMIK-LOOM / NAINA
<i>tolk</i>	'midagi ripnevat, lott'	<i>tilk</i>	'piisk' EKSS	TÜÜBILT VÄIKE / IMITATSIOON
<i>vasikas</i>	'noor veis' EKSS	<i>vissi</i>	'vasikas, lehm (hellitleva v. lastekeelse mimesena)' EKSS	LEMBUS / LEMMIKLOOM
<i>voor</i>	'kohane kord, järjekord' (Saareste 1940)	<i>viir</i>	'jutt, vööt, triip' (Saareste 1940)	IMITATSIOON

Tabel 2. i-interfiksiga sõnad

alus	tähendus	derivaat	tähendus	tähendusnihe
<i>lipats</i>	'liistuke, pilpake' EKSS	<i>lipits</i>	'õhuke liistuke, pilpake, plaadike' EKSS	VÄIKE
<i>meheke</i>	< mees (vähendavalt v. hellitavalt) EKSS	<i>mehike</i>	'armetu v. vilets, saamatu mees' EKSS	PÕLGUS / LEMBUS
<i>vennake</i>	< vend EKSS	<i>vennike</i>	'(mehe, poisi kohta:) kaaslane, seltsiline, vennas, sell; mehike' EKSS	PÕLGUS / TÜÜBILT VÄIKE ¹⁷

¹⁶ Saareste ei ole täiesti kindel paaride *kale-kile*, *kapp-kipp*, *pune-pine*, *rada-rida*, *rusu-risu*, *saba-siba*, *salakas-silakas*, *tolk-tilk* ja *voor-viir* „aluse” ja „derivaadi” ühises päritolus. Täiesti kindel on ta aga paaride *kakk-kikk*, *kala-kilu*, *korts-kirts*, *lapp-lipp*, *lorts-lirts*, *näru-niru*, *pank-piink* ja *tall-tillu* ühises päritolus.

¹⁷ Siin oleme tähendusniheks pakkunud TÜÜBILT VÄIKE, kuna sõprust võib pidada väiksemat laadi vendluseks.

Tabel 3. *s*-lised sõnad

alus	tähendus	derivaat	tähendus	tähendusnihe
<i>tutt</i> ¹⁸	'omaette hoidev (v. kokku seotud) juuk-sesalk; (püstine) salk' EKSS	<i>tuss</i>	'naise suguelund' EKSS	IMITATSIION
<i>utt</i>	'emane lammas' EKSS	<i>ušo</i>	'lambataall, lambake' (Mägiste 1928)	LAPS / VÄIKE / LEMMIKLOOM
<i>kaenal</i>	'käsivarre ja õla ühinemiskoha alaosa ning sellest allpool olev käsivarre ja külje vaheline hoideala' EKSS	<i>kaiss</i>	'embus, sületus, kaisutus' EKSS	IMITATSIION
<i>jäär</i> ¹⁹	'kohitsemata isaslammas' EKSS	<i>jäss</i>	'jässakas olend või puu' EKSS	IMITATSIION
<i>oinas</i>	'isane lammas, (kitsamalt:) kohitsetud jäär' EKSS	<i>oiss~oisu</i>	Istk. 'oimas' EKSS (Mägiste 1928)	LEMBUS / LEMMIK- LOOM

Tabel 4. Desufiksatsioonijuhtumid

alus	tähendus	derivaat	tähendus	tähendusnihe
<i>hobune</i> ²⁰	'Equus caballus' EKSS	<i>hobu</i>	'hobune (hrl. poeetilises stiilis v. liitsõna järelosa)' (<i>luulehobu, jõehobu</i>) EKSS	LEMBUS (IMITATSIION ²¹)
<i>lõoke</i>	'lennul kõlavalt laulev enamasti pruunikirju avamaastike lind' EKSS	<i>lõo</i>	luulek. 'lõoke' EKSS	LEMBUS

¹⁸ Tabelis 6 näeme, et Saareste (1938) pakub sõna *tuss* aluseks *tusar*. Siin ei oleks ka areng *tutt* > *tuss* (tähenduses 'naise suguelund') välistatud. Viimase puhul oleks tähendusnihe IMITATSIION esindatud väga puhtal kujul.

¹⁹ Saareste (1938) pakub aga sõna *jäss* aluseks hoopis *jäse*, millisel juhul oleks tähendusnihe samuti IMITATSIION (vt tabel 6).

²⁰ Teistes läänemeresoome keeltes ilmneb selles paaris ka tähendusnihe NAINE: vrd nt vepsa *heboine* 'hobune' ja *hebo* 'mära'.

²¹ Ainult liitsõnas.

Tabel 5. Leksikaliseerunud omastavavormid²²

alus	tähendus	derivaat	tähendus	tähendusnihe
<i>kokk</i>	'toiduvalmistaja' EKSS	<i>koka</i>	'toiduvalmistaja' ('hellitav'; naissoost) PK ja RB	[?] LEMBUS ²³ / [?] NAINE
<i>lind</i>	'tübade ja sulgkattega kahejalgne selgroogne loom' EKSS	<i>linnu</i>	hellitlevalt 'lind' EKSS	LEMBUS
<i>memm</i>	'ema', 'vanem naisterahvas', 'mutt, eit' EKSS	<i>memme</i>	Istk. (tittena:) 'ema, memm' EKSS	LEMBUS / LEEVENDUS
<i>poeg</i>	'otsene meessoost järglane' EKSS	<i>poja</i>	'pojake; väike poiss; poisike' EKSS	VÄIKE / LEMBUS
<i>sõber</i>	'kellegagi vastastikuse usalduse, sümpaatia, kiindumuse alusel seotud inimene vm. olend' EKSS	<i>sõbra</i>	'sõber' ('hellitav) PK ja RB	[?] LEMBUS / ^{??} PÖLGUS ²⁴

²² See leksikalisatsioonitüüp pakub ainekst ühe universaalse seaduspära mõtestamiseks. Paljudes keeltes on vormi ja funktsiooni vahel ikooniline suhe, mille saab võtta kokku väitega 'paljas tüvi mankeerib illokutiivse jõu astet'. See suhe ilmneb sellistes grammatilistes kategooriates nagu vokatiiv ja imperatiiv, mis paljudes keeltes realiseeruvad paljaste tüvedena. Ei ole välistatud, et toodud genitiivvormid, mis eesti keeles langevad kokku sõnade muutetüvedega, on algselt olnud kasutusel pehmendava vokatiivi vormidena, nagu nt hüüdlause *Oh sa mu linnupoja!*. Wiedemann näiteks kirjutab oma grammatikas, et tegemist on tartumurdeliste hüüdvormidega (1875: 338). Hiljem on need vormid üldistunud ka mittevokatiivses funktsioonis. Oletada võib seega arengut:

vokatiivne → /iseseisvumine/ → mittevokatiivne
Kaule yema! → *Väike yenna tuli koju.*

Iseseisvumise käigus kaob kitsas vokatiivne funktsioon, kuid leevenduse või leembuse aspekt säilib. Seda näitavad tähendusnihed tabelis.

²³ Siin ja edaspidi on küsimärgiga varustatud need juhtumid, kus me ei ole pakutud tähendusnihes kindlad, sest sõnaraamatud (ja ülejäänud allikad) mingit tähendusnihet ei kajasta.

²⁴ Mõne eestlase arvates võib vormi *sõbra* kasutada natuke labases pruugis mitte just kõige paremast sõbrast kõneldes.

<i>titt</i>	‘väike laps, imik’ EKSS	<i>tita</i>	kõnek. ‘titt’ EKSS	? LEMBUS
<i>utt</i>	‘emane lammas’ EKSS	<i>ute</i>	lstk. ‘lammas; utt-tall’ EKSS	LEMBUS / LAPS / LEMMIKLOOM
<i>veli</i>	‘vend, vennas’, ‘mees, noormees, poiss’ EKSS	<i>velje</i>	‘veli’ (‘hellitav, ¹ leevendav) PK ja RB	? LEMBUS / ? LEEVENDUS
<i>vend</i>	‘poiss v. mees oma vanemate teiste laste suhtes’, ‘selisimees’, ‘mees, noormees, poiss’ EKSS	<i>venna</i>	‘vend’ (‘hellitav, ¹ leevendav) PK ja RB	LEMBUS / ? LEEVENDUS
<i>värb</i>	ARGI ‘varblane’ ÕS 1999	<i>värvu</i>	‘värb’ (‘hellitav) PK ja RB	? LEMBUS
<i>õlu</i>	‘alkohoolne jook’ PK ja RB	<i>õlle</i>	‘õlu’ (‘leevendav) PK ja RB	? OSA HULGAST ²⁵ / ? LEEVENDUS ²⁶

Tabel 6. Geminaadiga sõnad²⁷

alus	tähendus	derivaat	tähendus	tähendusnihe
<i>ema</i>	‘naissoost vanem’ EKSS	<i>emm</i>	lstk. ‘ema’, ‘vanaema; vanamemm’ EKSS	LEMBUS
<i>haga</i>	‘peenem oks, eriti murtult ehk kuivanult’ (Saareste 1938)	<i>hakk</i>	‘hakipuud’ (Wd), ‘väike viljakuhilas põllul, vilja kuivatamiseks’ (Saareste 1938)	X-GA SEOTUD
<i>isa</i>	‘meessoost vanem’ EKSS	<i>iss</i>	‘isa, isake (lsk.)’ (Saareste 1938)	LEMBUS
<i>jõgi</i>	‘looduslik vooluvesi’ EKSS	<i>jõkk</i>	‘kraav’ (Saareste 1938)	TÜÜBILT VÄIKE
<i>jänes</i>	‘pikkade kõrvadega ja tagajäsemetega ning lühikese sabaga taimtoidualine loom’ EKSS	<i>jään</i>	lsk. ‘jänes’ (Saareste 1938)	LEMBUS / LEMMIKLOOM

<i>jüse</i>	'kehaliige, ahelalüli' (Saareste 1938)	<i>jäss</i>	'väike, halvasti kasvanud puu või inimene' (Saareste 1938)	IMITAATIOON
<i>kaba</i>	'etteulatav otsik', (Saareste 1938), 'mingi pikerguse eseme laiem ots v. osa' EKSS	<i>kapp</i>	'hambad, nukid kangastelgede külgsammaste vahelistel puudel, haripuude ülaservades, mis niiepööri ja soapuid kandvaid kõrendaid peatavad' (Saareste 1938)	?TÜÜBILT VÄIKE
<i>kõla</i>	'hääle, heli üldine värving', 'heli v. helide kogum' EKSS	<i>kõpl</i>	'kaelahelmes' (Wd), 'raha' (Saareste 1938)	IMITAATIOON
<i>käger(as)</i>	'(otseku) kokkuvajunud v. -pressitud vormitu tomp v. nutsak' EKSS	<i>käkk</i>	'lühike jahu- vm. taignast piklik v. ümmargune pätsike' EKSS	IMITAATIOON
<i>kämar</i>	murd. 'kobar, salkkond' EKSS	<i>kämm</i>	'väike heinasaad' EKSS	TÜÜBILT VÄIKE
<i>jalg</i>	'inimese või ahvi jäse' EKSS	<i>lall</i>	Istk. 'jalg' EKSS	LEMBUS
<i>Jüri</i>	ristinimi	<i>lull</i>	'väike Jüri'; <i>Lääne Lull</i> 'läänlane, läänlase pilkenimi' (Saareste 1938)	VÄIKE / LIIGE ²⁸ / PÕLGUS
<i>magu</i>	'seedeelund, söögitorule (v. neelule) järgnev seedekulgla laienu osa' EKSS	<i>makk</i>	murd. hrl. 'vereta tanguvorst' EKSS	TÜÜBILT VÄIKE
<i>madu</i>	'uss, tõuk' (Saareste 1938)	<i>matt</i>	'väike tõuk' (Saareste 1938)	VÄIKE

²⁵ Kui *õlu* on anenimisõna, siis tundub *õlle* tihti tähendavat just 'ühte klaasi või pudelit õlut'.

²⁶ Kuna ühiskonnas on alkoholi joomine taunitav, võib oletada, et kuju *õlle* on olnud leevendavas kasutuses. Kõneleja justkui leevendaks selle sõnakujuga oma üleastumise tõsidust.

²⁷ Saareste ei ole päris kindel ainult paaride *haga-hakk*, *jäse-jäss* ja *kämar-kämm* ühises päritolus, ülejäänud paare esitab ta kindlana.

²⁸ Jurafsky mainib, et mitmes keeles väljendavad deminutiivid sotsiaalselt marginaalseeritust või võõra kogukonna liiget. Sel juhul on kõneleja suhtumine üldjuhul halvustav.

<i>muna</i>	'valminud munarakk koos seda ümbritsevate kestadega' EKSS	<i>mun</i>	'mehe suguelund(id), eriti testiiklid' (Wd.), vulg. 'mehe suguti, peenis' EKSS	TÜÜBILT VÄIKE / X-GA SEOTUD
<i>mägi</i>	'hrl. ümara v. ovaalse kujuga kõrgendik, mille suhteline kõrgus on üle 200 m' EKSS	<i>mäkk</i>	'liivane mäenukk lagedal' (Saareste 1938)	TÜÜBILT VÄIKE
<i>naga</i>	'puust prunt, punn, mis sulleb vedeliku nõu väljalaskeava', murd. 'midagi ühendav v. kinnitav) puupulk, ka salapulk' EKSS	<i>nakk</i>	'väike kinnituspulgake; salapulk' EKSS	VÄIKE
<i>poeg</i>	'otsene meessoost järglane' EKSS	<i>poika</i>	'poju, pojuke' (Saareste 1938), arg. 'noor-mees' EKSS	LEMBUS / TÜÜBILT VÄIKE ²⁹
<i>räsa</i>	'põikpulk labida v. hangu varre otsas' (Saareste 1938)	<i>räss</i>	'segiotek, mässusotek, säsiosotek' Saareste 1938)	IMITATSIOON
<i>tila</i>	'valamistoru; tenn, renniga pulk' EKSS	<i>till</i>	'mehe suguti, peenis' EKSS	IMITATSIOON
<i>tusar</i>	'näkk, tagukannikas' (Saareste 1938)	<i>tuss</i>	Isk. 'tagumik', 'lapse perse', 'naise suguosas', 'suguosad väikesel tüdrukul' (Saareste 1938)	VÄIKE / LEMBUS / IMITATSIOON

²⁹ Täendusihke 'meesjärglane' > 'noormees' üheks komponendiks on 'noorus', mida saab ehk tuletada tähendusest 'väike' pragmaatilise järeltõlde kaudu.

Tabel 7. Mittesufiksaalne ja sufiksaalne deminutiivivutetus kõrvuti: tähendusrihked ja ülekanemehhanismid (J – pragmaatilise järelduse konventsionaliseerimine, M – metafoor, G – üldistumine)

mittesufiksaalne			ülekanemehhanism	sufiksaalne			ülekanemehhanism	ülekanemehhanism
<i>lapp</i>	<i>lipp</i>	'väike lapp, lapike'	← J →	<i>lapp</i>	<i>lapike</i>	'väike lapp'	VÄIKE	
<i>jõgi</i>	<i>jõkk</i>	'kraav'	← J →	<i>liha</i>	<i>lihake</i>	'anat. <i>caruncula</i> '	TÜÜBILT VÄIKE	
<i>kala</i>	<i>kilu</i>	' <i>Clupea sprattus</i> '	← J →	<i>astja</i>	<i>astik</i>	'astjake; väike paak fotolaboris'	TÜÜBILT VÄIKE	
<i>mägi</i>	<i>mäikk</i>	'liivane mäenukk'	← J →	<i>vats</i>	<i>vatsake</i>	'anat. südame, ajal vms'	TÜÜBILT VÄIKE	
<i>isa</i>	<i>iss</i>	'isake'	← J →	<i>kuld</i>	<i>kullake</i>	'armsaim'	LEMBUS	
<i>oinas</i>	<i>oiss</i>	'oinas (lstk.)'	← J →	<i>süda</i>	<i>südameke</i>	'armsaim'	LEMBUS	
<i>vend</i>	<i>venna</i>	'kallis vend; (vok.) vend!'	← J →	<i>vend</i>	<i>vennake</i>	'kallis vend'	LEMBUS	
<i>saba</i>	<i>siba</i>	'mahajätud rukkiesi, kuru'	← G, M →	<i>ema</i>	<i>emak</i>	'võõrasema'	IMITATSIION	
<i>tutt</i>	<i>tuss</i>	'vagina'	← G, M →	<i>tint</i>	<i>tindike</i>	'bot. <i>Coprinus</i> '	IMITATSIION	
<i>jäär</i>	<i>jäss</i>	'jässakas olend v puu'	← G, M →	<i>piisk</i>	<i>pisut</i>	'natuke'	IMITATSIION	
					<i>pisike</i>	'väike'	IMITATSIION	

Esitatud materjali hulgast tõusevad paljude näidete poolest esile kolm deminutiivituletuse vahendit. Need on *i*-hääliku sisestamine tüvesse, omastavavormi leksikaliseerimine ja geminatsioon. Nende tüüpide suurus kõneleb selgelt süsteemse sõnamoodustuse olemasolust, olgugi et see moodustus on tänaseks väga madala produktiivsusega või hoopis ebaproduktiivne. Igaüks neist vahenditest on tuletanud rohkem sõnu kui mõnigi teadaolev sufiks eesti keeles. Kõige sagedamini esinevad tähendusnihked nende kolme tuletusvahendi puhul on VÄIKE, TÜÜBILT VÄIKE, LEMBUS ja IMITATSIOON. Need on kesksamad tähendusnihked ka liitelises deminutiivituletuses, mis ilmneb tabelist 7, kus kõrvutatakse mitesufiksaalse tuletamise juhte tähendusnihkelt sarnaste sufiksaalse tuletamise juhtudega.

Huvitav seaduspära ilmneb, kui vaadelda tähendusnihete levikut tuletusvahendi kaupa. Kui muud vahendid markeerivad enamasti nihkeid, mis kuuluvad semantilise domeeni alla (nagu TÜÜBILT VÄIKE, IMITATSIOON, X-GA SEOTUD, vt joonis 1), siis omastavakujulised sõnad edastavad enamasti pragmaatilisi tähendusi (nagu LEMBUS, LEEVENDUS). Tundub, et omastavakujulised sõnad erinevad ülejäänutest ka oma madalama leksikaliseerumisastme poolest. Nad moodustavad avatud klassi, mida saab uute sõnadega täiendada ning nende moodustusmall on läbipaistvam. Võib järeldada, et vähem leksikaliseerunud tuletised kalduvad markeerima pragmaatilisi tähendusi, rohkem leksikaliseerunud tuletiste puhul on aga prominentsemad semantilised (denotatiivsed) tähendused. Täheldatud seaduspära on vastavuses W. Dressleri ja L. Merlini Barbaresi (1994: 395) väitega, et deminutiivide denotatiivne kasutus piirdub leksikaliseeritud deminutiividega.

Mõne deminutiivituletuse vahendi puhul võib oletada, et tegemist on universaalse häälikusümboolse vahendiga. Sellised on vokaali asendus *i*-foneemiga, mittepalaalse konsonandi asendus *ʃ*-foneemiga ja geminatsioon. R. Ultani tüpoloogiline uurimus suurust märkiva häälikusümboolika kohta (1978) võimaldab seda oletust kontrollida. 136 keelt katvast uurimusest selgub, et kõige sagedasem häälikusümboolne vahend deminutiivsuse edasiandmiseks maailma keeltes on vokaali kõrgemaks ja eespoolsemaks muutmine, haruldasem on konsonandi leenistumine ja eespoolseks muutmine, geminatsioon aga ei esine deminutiivse vahendina üldse. Sellest võib järeldada, et esimesed kaks vahendit on universaalse tagapõhjaga, kolmas on aga ainult eesti keelele omane ja on seega tingitud

puhtalt keelespetsiifilistest arengutest, antud juhul üleüldisest morfofonoloogilisest kulumisest.³⁰

7. Kokkuvõte

Esitatud uurimus seadis endale kaks konkreetset eesmärki: a) loetleda kõik mittesufiksaalsed deminutiivtuletuse vahendid eesti keeles, ja b) tõestada empiiriliselt, et nende vahendite peamiseks ülesandeks keeles on olnud tuletada deminutiivseid sõnu. Uurimuse laiem eesmärk oli juhtida tähelepanu produktiivselt ja morfofunktsionaalselt läbipaistvalt tuletuselt millelegi muule, mis võimaldaks mitmekesisendada derivatsioonialast lingvistilist diskursust.

Mittesufiksaalsed deminutiivtuletuse vahendid on *i*-hääliku sisestamine tüvesse, tüve ja sufiksi vahele ja sufiksi sisse, mittepalataalse konsonandi asendus *š*-foneemiga, desufiksatsioon, omastavavormi leksikaliseerimine ja geminatsioon.

Nende vahenditega moodustatud sõnade võrdlus vastavate alussõnadega kinnitas, et alussõnale lisatavad tähendused langevad kokku Jurafsky (1996) deminutiivide universaalse polüseemia mudelis esinevate tähendustega. Kokkulangevus tõestas, et mainitud vahendid on tuletanud deminutiivsõnu.

Registreeritud tuletusjuhtude hulk annab õiguse rääkida süsteemsest tuletusmallist vähemalt kolme vormivahendi puhul. Need on *i*-hääliku sisestamine tüvesse, omastava kuju leksikaliseerimine ja geminatsioon. Kõige sagedamini esinevad tähendused, mida need vahendid markeerivad, on *VÄIKE*, *TÜÜBILT VÄIKE*, *LEMBUS* ja *IMITATSIOON*. Tegemist on tähendustega, mis on omased ka eesti keele sufiksaalsele deminutiivtuletusele.

Vormivahendite funktsionaalne rollijaotus andis põhjust väita, et valik semantilise ja pragmaatilise kasutuse vahel korreleerub tuletiste leksikaliseerumise astmega. Mida rohkem leksikaliseerunud on antud tuletis, seda tõenäolisem, et seda kasutatakse semantilise deminutiivina ning vastupidi, mida vähem leksikaliseerunud tuletis on, seda tõenäolisem, et seda kasutatakse pragmaatilise deminutiivina. See järeldus kinnitab

³⁰ Kuid keelespetsiifilised arengud on võinud avaldada mõju ka kahe universaalse tagapõhjaga vahendi levikule ja tarvitussagedusele. Meenutagem taas Saareste oletust eesti keele üldise fonoloogilise kulumise ja sümboolse *i*-vokaali tarvitamise seoste kohta (vt Saareste 1940).

Dressleri ja Merlini Barbaresi vastavaid väiteid (vt Dressler, Merlini Barbaresi 1994: 135, 395).

Esitatud mittesufiksaalsete tuletusvahendite tüpoloogilise universaalsuse aste on erinev. Kui deminutiivide tuletamine *i*-elemendiga on maailma keeltes väga levinud (Ultan 1978), siis konsonandi geminatsioon on ilmselt omane ainult eesti keelele.

Kolme tuletusvahendit – *i*-infiksit, omastavavormi leksikaliseerimist ja geminatsiooni – võib seostada eesti keele üldise struktuurilise arenguga, nimelt keele morfofonoloogilise kulumisega. Seos on kõige otsesemalt jälgitav geminatsiooni puhul. Mainitud struktuuriline areng on viinud üleüldise morfoloogilise tüübi teisenemiseni aglutineerivast flekteerivamaks ja sõnatuletuses morfotaktiliselt läbipaistvalt tuletuselt morfotaktiliselt vähem läbipaistva tuletuseni. Kuna need kolm tuletusvahendit on morfotaktiliselt vähem läbipaistvad kui liiteline tuletus (vt Dressler, Merlini Barbaresi 1994: 47 tuletuselementide läbipaistvuse kohta), sobivad nad paremini eesti keele tüpoloogilise muutuse üldise suunaga.

Kirjandus

- Anttila, Raimo 1975.** Affective vocabulary in Finnish: An(other) Invitation. – Ural-Altische Jahrbücher 47, 10–19.
- Anttila, Raimo 1976.** Affektiivis[-deskriptiivis-onomatopoeettis]ten sanojen asema kielen merkityssysteemissä. – Virittäjä 1, 126–132.
- Ariste, Paul 1941.** Lastekeele semasioloogiast. – Eesti Keel ja Kirjandus 3, 200–206.
- Ariste, Paul 1962.** Lastehoidjate keeletarvituse omapärast. – Kodumurre 5, 77–78.
- Ariste, Paul 1982.** Emotsionaalne palatalisatsioon eesti keeles. – Voces amicorum Sovijärvi. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 181.) Helsinki, 57–62.
- Bolinger, Dwight 1950.** Rime, assonance and morpheme analysis. – Word 6, 117–136.
- Brugmann, Karl 1889.** Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen: kurzgefasste Darstellung der Geschichte des Altindischen, Altiranischen (Avestischen und Altpersischen), Altarmenischen, Altgriechischen, Lateinischen, Umbrisch-Samnitischen, Altirischen, Gotischen, Althochdeutschen, Litauischen und Altkirchenslavischen. Band 2. Wortbildungslehre (Stammbildungs- und Flexionslehre), Hälfte 1. Strassburg: Trübner.

- Bussmann, Hadumod 1996.** Routledge Dictionary of Language and Linguistics. Translated and edited by Gregory Trauth and Kerstin Kazzazi. London – New York: Routledge.
- Dressler, Wolfgang, Lavinia Merlini Barbaresi 1994.** Morphopragmatics. – Diminutives and Intensifiers in Italian, German and Other Languages. (= Trends in Linguistics. Studies and Monographs 76.) Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- EEW** = Mägiste, Julius 1982. Estnisches Etymologisches Wörterbuch. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKG 1995** = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKSS** = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. Tallinn 1988–.
- Firth, John R. 1964.** Papers in Linguistics, 1934–1951. London: Oxford University Press.
- Gillis, Steven 1997.** The acquisition of diminutives in Dutch. – Studies in Pre- and Protomorphology. Ed. By Wolfgang Dressler. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 165–179.
- Jurafsky, Daniel 1996.** Universal tendencies in the semantics of the diminutive. – Language 3, 533–578.
- Kasik, Reet, Silvi Vare, Krista Kerge 2003.** Sõnamoodustus. – Eesti keele uurimise analüüs. Koostanud Mati Erelt. (= Emakeele Seltsi aastaraamat 48 (2002).) Tallinn, 49–62.
- Kasik, Reet 2004.** Eesti keele sõnatuletus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kettunen, Lauri 1960.** Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 119.) Helsinki.
- Kont, Karl 1957.** Eesti nominaalsufiksi *-sk* päritolust ja semantikast. – Emakeele Seltsi aastaraamat III (1957). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 104–115.
- Kudrjajtsev = Кудрявцев, Юрий 1994.** Интерфикс (термин, понятие, функция). – Tallinna Pedagoogikaülikooli toimetised A 2. Tallinn, 29–37.
- Laugaste, Gerda 1956.** Konsonantide palatalisatsioonist eesti keeles. – Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 43. Tallinn, 74–85.
- Lehtisalo, Toivo 1936.** Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 72.) Helsinki.
- Mägiste, Julius 1924.** Paar sõna lastekeelest. – Eesti Keel 1, 1–9.
- Mägiste, Julius 1928.** *oi-*, *ei-* deminutiivid läänemeresoome keeltes. (= Acta et Comentationes Universitatis Tartuensis B 12/2.) Tartu.
- Mägiste, Julius 1928–1929.** Nais-sugu tuletuslõpu jälgi läänemeresoome keelis. – Keelekultuur I. Toimetanud Johannes Aavik, Oskar Loorits, Julius Mägiste. Tartu: Tartu Keeleuendusyhing, 22–39.

- Mägiste, Julius 1929.** Eesti -ss-aineselisest deminutiivsuffiksist. – Eesti Keel 3–4, 69–75.
- Mägiste, Julius 1930.** Eesti sõna *äiätär* ja feminiinsed lõpptunnused. – Eesti Keel 1–2, 31–33.
- Mägiste, Julius 1932.** Kunstiliselt loodud sõnade küsimustest. Arvustus. J. Aavik. Sada uut tyvisõna. – Eesti Kirjandus 6, 281–288.
- Mägiste, Julius 1937.** Läänemeresoome keelte *kass, kasi, katt(i)* ja mõni sõna muistki kassi nimetustest. – Eesti Keel 1–2, 1–23.
- Neetar, Helmi 1990.** Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes I. Tallinn: Eesti TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Norvik, Madis 1959.** Eesti *lik*-suffiksist. – Keel ja Kirjandus 1, 29–31.
- Ohala, John, J. 1984.** An ethological perspective on common cross-language utilization of F₀ of voice. – *Phonetica* 41, 1–16.
- Orusalu, Silja 1996.** Lastega suhtlemise erisõnavara. Diplomitöö käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Põlma, Valve 1967.** Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles. Dissertatsioon filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tallinn.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Rintala, Päivi 1980.** Deminutiivijohdosten asema nykysuomessa. – Congressus quintus internationalis fenno-ugristarum, Turku, 20.–27. VIII 1980. Pars III. Red. Osmo Ikola, curaverunt. Kaisa Häkkinen, Matti Kalevi Suojanen. Turku: Suomen Kielen Seura, 83–93.
- Räisänen, Alpo 1978.** Kantasanan ja johdoksen suhteesta. – *Virittäjä* 82: 4, 321–44.
- Saareste, Andrus 1927.** Tundmused tegurina keelearengus. – Eesti Keel 7, 161–184.
- Saareste, Andrus 1929.** Ühe feminiinse lõpptunnuse kujunemisest eestis. – Eesti Keel 5–6, 97–100.
- Saareste, Andrus 1930.** Eelnevale. [Märkus J. Mägiste artikli „Eesti sõna *äiätär* ja feminiinsed lõpptunnused” juures.] – Eesti Keel 1–2, 33–34.
- Saareste, Andrus 1938.** Konsonantide afektiivsest geminatsioonist eestis. – Õpetatud Eesti Seltsi toimetised XXX₍₂₎. Tartu, 614–632.
- Saareste, Andrus 1940.** Sõna *kilu* algupärasest sisetunnusest *i*-st. – Eesti Keel 5, 86–105.
- Sieberer, Anton 1950.** Das Wesen des Deminutivs. – *Die Sprache* 2. Wien–Köln, 85–121.
- Simm, Jaak 1983.** Setu eesnimesid. – Emakeele Seltsi aastaraamat 26/27 (1980/1981). Tallinn: Eesti Raamat, 92–98.
- Tauli, Valter 1956.** Phonological tendencies in Estonian. (= Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab: Historisk-filologiske Meddelser, bind 36, nr. 1) København: Munksgaard.

- Ultan, Russel 1978.** Size-sound symbolism. – Universals of Human Language. Vol. 2. Ed. by Joseph Greenberg. Stanford: Stanford University Press, 525–568.
- Vare, Silvi 1981.** Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus.
- Vare, Silvi 1984.** Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus.
- Veldi** = Вельди, Энн 1988. Англо-эстонские параллели в ономотопее. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тарту.
- Viires, Helmi 1960.** *ne*-omadussõnade tähendusrühmad eesti murretes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 6 (1960). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 48–70.
- Wd.** = Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875.** Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg : Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences.
- ÕS 1999** = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toimetanud Tiiu Erelt. Koostanud Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik ja Tiiu Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1999.

Petar Kehayov
 eesti ja üldkeeleteaduse instituut
 Tartu ülikool
 Ülikooli 18-124
 50090 Tartu
 petar.kehayov@ut.ee

Rogier Blokland
 Holzgasse 6
 8001 Zürich
 Shveits
 r_blokland@yahoo.com

Non-suffixal diminutive derivation in Estonian

Petar Kehayov, Rogier Blokland

The article sets itself two specific aims: a) to list all types of non-suffixal diminutive derivation in Estonian, and b) to prove that the main function of these derivational mechanisms is to form diminutives.

Types of non-suffixal diminutive derivation include insertion of *i* in inlaut (e.g. *kukk* ‘cock’ > *kikas* ‘id.’), between the stem and suffix (*lipats* ‘thin splinter’ > *lipits* ‘id.’), and in the suffix (? *sula* ‘soft’ > *sulnis* ‘sweet, delightful’); replacement of a non-palatalized consonant with *ś* (e.g. *poeg* ‘son’ > *poiss* ‘boy’); desuffixation (e.g. *hobune* ‘horse’ > *hobu* ‘id.’); lexicalization of the form of genitive (e.g. *emm* ‘mother’ > *emme* ‘id.’), and gemination (e.g. *jõgi* ‘river’ > *jõkk* ‘ditch’).

A comparison of words formed thus with their base words confirms that the meanings acquired by the derivatives coincide with meanings in Jurafsky’s (1996) universal polysemous category of the diminutive, thereby proving that the above-mentioned derivational mechanisms produce diminutives.

The derivatives recorded permit us to speak of a systematic, although at present barely productive, derivational rule in at least three cases: insertion of *i* in the stem, lexicalization of the genitive, and gemination. The most common meanings denoted by these derivational mechanisms are SMALL, SMALL TYPE OF, AFFECTION and IMITATION.

The above-mentioned non-suffixal derivational mechanisms exhibit different degrees of typological universality. Whilst the derivation of diminutives with an *i*-element is common in the world’s languages, consonant gemination as a diminution device seems to occur only in Estonian.

The three above-mentioned derivational mechanisms may be linked to morphophonological attrition in Estonian. Through this development the agglutinative character of Estonian morphology has become more fusional, with derivation losing part of its morphotactic transparency. As these three derivational mechanisms are morphotactically less transparent than suffixal derivation, they harmonize with the general direction of typological change in Estonian.

Keywords: semantics, polysemy, word derivation, diminutive words, Estonian